

ALPO RUSI

.. ..
VENÄJÄÄ
EMME ERISTÄ

DOCENDO

ALPO RUSI

**VENÄJÄÄ
EMME ERISTÄ**

DOCENDO

Ensimmäinen painos

© Alpo Rusi ja Docendo 2025

Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä

Lönnrotinkatu 18 A, 00120 Helsinki

Kansi: Mainostoimisto Kalevantuli

Takakannen kuva: Heikki Kotilainen

Taitto: Keski-Suomen Sivu Oy

ISBN 978-952-382-712-7

Painettu EU:ssa

Tuoteturvallisuuteen liittyvät tiedustelut:

tuotevastuu@docendo.fi

Sisällysluettelo

Lukijalle	9
Johdanto.....	15
Prologi.....	23
Sosialismista kleptokratiaan	31
Venäjistä ”rikollisuuden supervalta”	31
”Samanlaiset suhteet Ruotsiin ja Venäjään”	34
”Kytkeä Venäjä yhdentymisprosessiin”	40
Presidentin kuiskaajat Kultarannassa.....	42
Yhtä mieltä Jakobsonin kanssa	45
Mäntyniemessä Venäjä-keskustelua.....	47
Linjauksia Washingtonissa ja Berliinissä.....	50
Venäjän tiedustelu aktivoituu	55
KGB:n Akulov pestään puhtaaksi.....	55
Sorsa Gorbatšovin pakeilla	57
Marejev kontaktoi Kalelaa	58
Häivähdys Putinista Pietarissa	64
”Salainen kanava on aina ollut luotettava”	69
”Ei ymmärtänyt politiikkaa”	73
Kalela tapaa vakoilupäällikön Moskovassa	81
Jakolinja siirtyy idemmäksi.....	85
Clintonin ja Jeltsinin huippukokous Helsinkiin?	85
”Suomi uudessa Euroopassa”	86
Jeltsinin neuvonantajan luento.....	90

”Balttien ei tule tuoda ongelmiaan mukanaan”	92
Puolustusneuvosto salasi Nato-päätöksen.....	97
Bosnian sota päättyy Naton väliintuloon	99
Suomi ehdottaa ”kolmen suurvallan” yhteistyötä	105
Venäjä rakentaa etupiiriä.....	109
Itärikollisuus uhkana lähialueyhteistyölle	109
”Venäjän naapurit tuntevat turvattomuutta”	111
GRU:n edustaja povaa Suomen Nato-jäsenyyttä.....	112
”Venäjä-instituutti” perustetaan 1996.....	114
Jevgeni Primakov tehostaa ”diplomaattivakoilua”	117
”Ukrainalta puuttuu oma historia ja kulttuuri”	121
Venäjä ei enää uhka?.....	125
”Venäjän eristyminen olisi takaisku”	125
Suposta SDP:n käsikassara	128
”Voidaan unohtaa Venäjä vaarallisena maana”	131
”Baltia jäisi nurkkaan”	134
”YYA-Sopimus toimi ennaltaehkäisevästi”	137
Latvialaisen Aboimovin nimitys.....	140
Venäjän ja Naton välirauha	143
”Presidentti pitää lapsellisia puheita”	143
<i>Demari</i> -lehti ottaa yhteyttä.....	145
Putin nousee Kremlissä paalupaikalle	147
”Kutsutaan Helsinkiin”	149
”Helsinki Summit”	152
Jeltsin toivoi erityissuhteen palauttamista	153
Lipposen jälkipeli jätti jälkensä.....	155
”Ei tehdä enemmän, vaan paremmin”	158
Venäjän kulissiyhteiskunta kriisiytyy	159
Suomelle kehkeytyy Nato-optio.....	162

Suomi takertuu Venäjään.....	165
Lipposen ”nerokas” aloite	165
Pohjoista ulottuvuutta arvostellaan.....	167
Gordijevski säikäyttää Supon	169
”Marejev ollut passiivinen”	172
Elisabeth Rehn Ahtisaaren ongelmana	175
”Miksi vain Viro?”	178
Venäjä ei halua eristäytyä.....	181
SVR:n päällikkö vieraili Suomessa	181
Jeltsin erottaa Tšernomyrdinin	183
”Tehkää uusi tämän roskan tilalle”	184
Supo vuoti Mattilan vakoiluopäilyn	188
Kremlin haukasta FSB:n päällikkö	194
”Rupla päästetty kellumaan”	197
Euroopan rauha järkkyy.....	201
Miksi Suomi teki ”Venäjä-aloitteen?”	201
Venäjän ja Kosovon kriisit kärjistyvät.....	202
Analyysit Venäjästä eriyvät.....	204
”Välittäjän tultava Naton ulkopuolelta”	206
Mikä muutti Venäjän kannan?	210
Ahtisaari organisoii kolmikannan	212
”Siirretään neuvottelut G8:lle”	215
Venäjä ajautuu poikkeustilaan	219
Putin johtaa etänä.....	219
Castenfeltin paljastuminen hämmentää	221
”Tultava Supon kuulusteltavaksi”	223
”Miksi kaappaus, kun olemme jo vallassa”	227
Putin ”pompottaa” EU-johtajia Helsingissä	229
Silovikit valtaavat Kremlin	233
Ahtisaari katsoo Lähi-itään ja torjuu vielä Naton	235

Epilogi	241
Liitteet	247
Lähdeluettelo.....	257
Henkilöhakemisto	263

Lukijalle

Pienen valtion kannalta kansainvälisen järjestelmän muutoksen onnistunut ennakoiminen on ei vain eduksi vaan välttämättömyyttä. Talvella 2022 Suomi oli ajautunut tilanteeseen, jossa se oli useita viikkoja hyvin epävarmassa turvallisuuspoliittisessa tilanteessa, kun Venäjä hyökkäsi Ukrainaan tarkoituksella maan miehittäminen. Suomessa oli uskottu viimeiseen saakka, että 1990-luvulla vakiintunut vakauspolitiikka oli turvallisuuspoliittinen patenttiraikaisu vaikean geopoliittisen dilemman hallintaan. Keväällä 2022 käsitettiin, että vakauspolitiikalta oli pudonnut pohja. Kysymys oli siitä, olisiko kehitystä voitu ennakoida etupainotteisesti. Oliko ulkoasiainhallinto puhumattakaan puolustusvoimista epäonnistunut valtiojohdon neuvonantamisessa? Estikö tyytyväisyys hyviin Venäjän suhteisiin tekemästä välttämättömyyden irtiotta liittoutumattomuudesta?

Historiantutkijat etsivät johtolankoja ja kehityksen alkupistettä pyrkiessään selittämään suuria muutoksia. Olin päätenyt 1988–89 Columbia-yliopistossa ja EastWest-instituutissa työstämässäni kirjassa *After the Cold War: Europe's New Political Architecture* (1991) näkemykseen, että Neuvostoliitto ja Varsovan liitto tulevat hajoamaan lähivuosina. Edessä oli myös strateginen muutos Suomen kannalta, koska vuonna 1948 Suomen ja Neuvostoliiton välillä allekirjoitettu ystävyystä, yhteistyötä ja avunantoa koskeva YYA-sopimus tulisi jäämään historiaan. Sopimus oli kuitenkin muuttunut ikään kuin ulkopoliittiseksi perustuslaiksi, jonka legitimitettiin tai tarpeellisuutta ei kyseenalaistettu. Suomen ulkopoliittikkaa oli opittu tekemään ”Neuvostoliiton kautta”. Palattuani Helsinkiin kävi selväksi, että Euroopassa käynnistyneestä geopoliittisesta murroksesta oli työlästä käydä asiallista keskustelua Suomessa. Samalla tuli ymmärrettäväksi, miksi valtiojohto suhtautui

kylmäkiskoisesti Baltian maiden itsenäisyyspyrkimyksiin. Ne olivat YYA-sopimuksen toisen osapuolen osatasavaltoja, eikä Suomi tukenut muutoksia Euroopan turvallisuusjärjestelmässä.

En silti ollut yksin arvioissani. Itsenäisyyttä Neuvostoliitosta havitelleen Venäjän federaation presidentiksi toukokuussa 1990 valitun Boris Jeltsinin kansallisuusasioiden neuvonantaja tohtori Galina Starovoitova oli vakuuttanut minulle saman vuoden syyskuussa kansainvälisen konferenssin yhteydessä Italiassa, että ”Neuvostoliiton pian tapahtuvan hajoamisen jälkeen tulemme luopumaan kaikista voimalla hankituista alueista. Saatte Karjalan takaisin”. Tapaaminen Starovoitovan kanssa oli järjestyttävä kokemus. Hän vahvisti käsitystäni, jonka olin muodostanut pari vuotta aiemmin. Hänen ajattelunsa ei ollut yksityisajattelua, vaan heijasteli Jeltsinin optimismia, mutta oli tuskin suosittua Neuvostoliiton valtarakenteissa. Kirjoitin tapaamisesta muistion poliittisen osaston ja ministeriön johdolle, mutta en muista saaneeni siitä palautetta.

Olin tehnyt toimipaikassani Bonnissa 1992–93 puolen sadan sivun tutkielman Suomen turvallisuuspolitiikasta uuden suurvaltakilpailun oloissa. Pidin kylmän sodan jälkeistä kansainvälistä maisemaa epävaakaana. Analyysille tuli yllättäen käyttöä, kun annoin sen pohjalta tekemäni suppean muistion valtiosihteri Martti Ahtisaarelle hänen otetuansa yhteyttä tammikuussa 1993 ja kysytyä näkemystäni siitä, jos hän asettuisi ehdolle SDP:n esivaaliin toukokuussa. En tiennyt hänen motiiveistaan riittävästi, eikä ole poissuljettua, että presidentti Mauno Koiviston asetuttua vastustamaan hänen nimitystään YK:n pakolaisavun viraston UNCHR:n pääsihteeriksi, uratietoinen YK-diplomaatti päätti panna ”*all in*” eli kaikki paukut esivaaliin, mielipidetiedustelujen ja kansalaispalautteen annettua tukea ehdolle asettumiselle. Toinen mahdollisuus on, että hänellä oli yksinkertaisesti halu päästä valtaan. Olihan hän päässyt YK:n apulaispääsihteeriksi ja ulkoministeriön valtiosihteeriksi, miksei sitten myös tasavallan presidentiksi. Lähipiirille hän oli tästä visiostaan puhunut, kuten myös minulle tammikuussa 1993.

Minua alkoi Venäjän 24.2.2022 Ukrainaan tekemän hyökkäyksen jälkeen kiinnostaa, oliko Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikassa jokin valuvika, kun Venäjän voimapolitiikkaan ei varauduttu ajoissa?

Olin kirjoittanut 2000-luvun alussa Nato-jäsenyyden tarpeellisuudesta ja Krimin miehityksen edellä puhunut julkisuudessa Venäjän uhkasta sekä miehityksen jälkeen varoittanut kirjoissani uudesta tulevasta idän ja lännen yhteenotosta. Naton jäsenyyttä haettiin kuitenkin vasta viime tingassa, tilanteessa, jota aiemmin oli pidetty yleisesti pahimpana vaihtoehtona jäsenyyden hakemisen näkökulmasta. Käsillä oleva teos *Venäjää emme eristä* keskittyy Suomen ja Venäjän suhteisiin Martti Ahtisaaren presidenttikaudella. Mukana on myös läheisesti näihin suhteisiin liittyviä kysymyksiä, mutta kirjan perusrajausta ne eivät muuta. Lähteinä on käytetty salauksesta poistettuja asiakirjoja eri arkistoista, omia muistiinpanojani, haastatteluja, julkisia lähteitä ja tutkimuskirjallisuutta. Mukana on myös joitain henkilökohtaisia kokemuksiani rytyttämässä tekstiä.

Lisämotiivin kirjalle antoivat minuun kohdistuneet järjestömät ja perusteettomat vakoiluopäilyt. Samalla kiinnostuin vakoilun historiasta ja etenkin itätiedustelun poliittisesta Suomen vastaisesta sodasta, joka motivoi *Vasemmalta ohi* (2007), *Tiitisen lista* (2011) ja *Kremlin kortti*-kirjojen (2022) tekemiseen. Niitä täydensi vielä Venäjän ja Suomen historiaa käsitellyt tietokirjani *Etupiirin ote* (2014). Joissain teoksieni kritiikeissä koin ”astian makua”, kun niissä epäiltiin enemmän minun motiivejani kuin arvioitiin tutkimuksissa tehtyjä löydöksiä. Laitoin tällaiset pahansuovat arvostelut perusteettomien vakoiluopäilyjen ja poliittisten intohimojen piikkiin. Olin kuvitellut tuntevani Ahtisaaren ulkopoliittisen ajattelun 1991–93 tekemämme yhteistyön seurauksena, mutta myöhemmin ymmärsin, että hänen Venäjän linjauksensa muuttuivat tavalla, jotka etääntyivät kampanjavaiheen ja kahden ensimmäisen presidenttivuoden näkemyksistä. Hän luki Venäjän kehitystä liian optimistisesti eikä halunnut erkaantua vakiintuneista linjauksista. Tämä alkoi hiertää yhteistyötämme vuoden 1998 alusta alkaen.

Neuvostoliiton arkistojen ja KGB-loikkarien paljastusten nousua esille oli Suomessa 1990-luvulla reaktiona niiden vähättely tai jopa täydellinen ignorointi. Vladimir Putinin sanotaan torjuneen KGB-loikkareiden lännessä julkaisemat paljastuskirjat, ”koska ne ovat epäisänmaallisia”. Arkistojen avaaminen ja analysointi olisi kuitenkin auttanut Venäjän suhteiden hoidossa 1990-luvulla. Kansainvälisten

suhteiden ja turvallisuuspolitiikan tutkimus on kärsinyt tiedustelun tutkimuksen laiminlyönnistä yleisemminkin, kuten aiheesta on kirjoittanut Harvard-professori Calder Walton teoksessaan *Spies* (2023). Tässä kirjassa pyritään myös saamaan lisävalaistusta siihen, vaikuttivatko Venäjän tiedustelupalvelut Suomen Venäjän-suhteisiin ja turvallisuuspolitiikkaan laajemminkin. Ahtisaaren kaudella Venäjä oli muutostilassa, joten Suomen suhde itänaapuriiin kaipasi jatkuvaa tarkkaavaisuutta. Venäjän läntiset osat olivat ja ovat osa Eurooppaa mutta eivät osa länttä. Suojelupoliisin (Supo) haltuunsa saamia kuolleitten valtioiden tiedustelutoiminnasta todistavia aineistoja on pidetty lukkojen takana, mikä vahvistaa, että kansallisen turvallisuuden suojelussa on ehkä paljonkin salattavaa. Suomen liittyttyä Natoon salaustaloudelta on pudonnut perustelu.

Olen julkaissut teoksen *Mariankadun puolelta* (2000), joka oli muistelmateos presidentin neuvonantajakaudesta 1994–1999. Se oli kirjoitettu sekä aikapaineessa että tietoisena monista asiakirjoihin ja saatuihin tietoihin liittyneistä julkaisurajoituksista. Joissakin asioissa oli kerrottava puolitotuuksia. Kirjan kriittinen viritys oli seurausta erilaisesta arviosta Venäjän kehityksestä kuin mitä presidentti ja hallitus edustivat etenkin helmikuusta 1998 alkaen, mutta myös presidentti Ahtisaaren toiminnasta, josta ikävin kokemus ajoittuu heinäkuulle 1999, kun toimin EU:n koordinaattorina Sarajevossa. En tietenkään aavistanut edes pahimmissa peloissani, että valtion johto yrittää sotkea minua vakoiluun tai johonkin moitittavaan toimintaan Suomen vahingoittamiseksi. Kirjassa oli lisäksi tarpeettomasti Ahtisaaren toiminnan puolustelua, jota hän ei minulta pyytänyt eikä sitä tarvinnut, saatikka aina edes ansainnut.

Suomea on usein kuvattu Venäjä-osaajaksi, jonka mielipiteitä kuullaan konferensseissa, valtiojohtajien tapaamisissa ja diplomaattien vastaanotoilla. Suomen diplomaattisilla edustustoilla Moskovassa ja Pietarissa oli avainroolit Venäjän muutoksen arvioimisessa, väheksymättä yhtään muidenkaan edustustojen roolia. Suurlähettiläiden raportit jäivät usein kuitenkin pinnallisiksi, vaikka etenkin nuoremmat virkamiehet pystyivät panemaan paperille tärkeitä tietoja ja joskus oikein menneitä oletuksia. Paljon jäi silti havaitsematta, mikä johti 1990-luvun lopulla

kohtalokkaalla tavalla väärin johtopäätöksiin. Turvallisuuden iso kuva jäi peittoon. Entisen KGB:n everstiluutnantin Vladimir Putinin nousua Kremlin hierarkiassa ei havaittu eikä hänen potentiaalista uhkaansa tiedostettu. Tämä oli ainakin jossain määrin seurausta siitä, että tiedustelun tutkimus oli laiminlyöty, eikä virkamieskunnassa ymmärretty riittävästi KGB:n ”revanssia”. Venäjän presidenttiä sijaistanut pääministeri Putin totesi Helsingissä lokakuussa 1999 EU:n johtajille, että Suomen tulisi levittää Venäjä-osaamistaan kaikkialle Eurooppaan. Ehkä tässä kirjassa saadaan selkoa siitä, mitä Putin letkautuksellaan tarkoitti.

Laukkoskella 18.1.2025

Alpo Rusi

Johdanto

Amerikkalainen diplomaatti George F. Kennan totesi 1946 Moskovasta Washingtoniin lähettämässään ”pitkässä sähkössä”, että mikäli Neuvostoliiton laajentuminen voidaan padota, se ei poliittisena systeeminä kestä kauaa luhistumatta. Hän ohjeisti kollegojaan tutkimaan vallanhaluista Neuvostoliittoa niin kuin lääkäri tutkii arvaamatonta ja käytöshäiriöistä potilastaan, eli rohkeasti, maltillisesti, objektiivisesti ja analyttisesti. 42-vuotias ministerineuvos näki Venäjän historian toistavan itseään jatkuvasti samanlaisten syklien mukaan. Maan käyttäytymistä oli helppo ennakoida oppimalla siitä, miten sen kanssa oli toimittu aiemmin. Neuvostoimperiumin propagandaan oli puolestaan mahdollista vastata tuomalla esille läntistä elämäntapaa muualla maailmassa ja panostamalla Venäjä-tutkimukseen lännessä, koska ihmiset pelkäävät yleensä eniten sitä, mikä on heille entuudestaan tuntematonta.

Ranskalainen historioitsija Hélène Carrère d’Encausse arvioi vuonna 1978 teoksessaan *Decline of an Empire: The Soviet Socialist Republics in Revolt* Neuvostoliiton hajoavan ennen pitkää maan kansallisuuksien kapinoinnin seurauksena. Kyse oli kahdesta selityksestä, jotka molemmat kuvasivat neuvostoimperiumin luhistumisen syitä. Mihail Gorbatšovin uudistuspolitiikka käynnistyi vasta 1986 Tšernobylin ydinonnettomuuden seurauksena. ”Tämä järjestelmä on läpimätä”, kuten kauhistunut NKP:n pääsihteeri totesi puolueen politbyroossa tajuttuaan onnettomuuden mittasuhteet. Samalla hän tuli tietämättään julistaneeksi kommunistisen kokeilun vararikon. Tavatessani vuonna 2005 Itä-Saksassa 1950–1989 toimineen salaisen poliisin (Stasi) entisen upseerin, hän kertoi, että ”keskusteluissani KGB:n kollegojen kanssa 1987 olimme yhtä mieltä, että Neuvostoliitto tulee hajoamaan”. Tapasin

asianomaisen aikoinaan Suomessa palvelleen entisen Stasin majurin selvitellessäni, miksi olin saanut tietämättäni merkinnän heidän ulkomaantiedustelunsa henkilökorttiin.

Mutta ymmärrettiinkö Suomessa, mitä Neuvostoliiton viimeisinä vuosina maassa tapahtui? Nyt tiedämme, että etenkin valtion ylimmässä johdossa ymmärrys oli vähäisintä, vaikka nimenomaan se oli luottamuksellisen tiedon saannin piirissä. Entä ymmärrettiinkö meillä Neuvostoliiton hajottua 1990-luvulla, mitä Venäjällä tapahtui? Ainakin aiempaa suurempi avoimuus lisäsi mahdollisuuksia tiedon hankintaan. Brittitoimittaja Catherine Belton toteaa teoksessaan *Putinin sisäpiirissä* (2021) kriittisesti, että länsimaissa ei ymmärretty seurata Venäjän muutoksen taustatekijöitä oikein. Hänen mukaansa myös Venäjän uudistajat aliarvioivat neuvostokauden valtarakenteiden kestävyuden. Beltonin mukaan erilaiset kokeilut ja talousuudistusten virheet loivat lähtökohdat ”KGB-miesten”, Neuvostoliiton turvallisuuspalvelujen vanhempien ja nuorempien työntekijöiden revanssille, ”kostolle”, joka tapahtui valtarakenteiden haltuunotolla.

Länsimaissa sai 1990-luvun loppua kohden jalansijaa suoranaisten pelko, että Venäjä jäisi eristyksiin Euroopasta: ”Venäjää ei pidä nyt sysätä mihinkään isolaatioon”. Vaatimuksen esitti Yhdysvaltojen ulkoministeri Madeleine Albright EU-maiden lähettiläiden lounaalla 30.5.1999 Washingtonissa. Kyse oli Kosovon sodan päättämiseen liittyneestä diplomaattisesta prosessista, jossa tarvittiin Venäjää sopimukseen pääsemiseksi. Albright pyrki houkuttelemaan Venäjää pysymään mukana horjuvassa Kosovon rauhanprosessissa. Tämä ei ollut helppoa, koska Venäjä vastusti Naton laajennusta ja Naton toiminnan ulottamista sen jäsenvaltioiden ulkopuolelle, kuten oli tapahtunut Naton 24.3.1999 käynnistämien serbien sotilaskohteiden pommitusten seurauksena. Historian ja kansainvälisten suhteiden asiantuntijana Albright ei uskonut, että lännen toimilla, taloudellisella avulla ja ihmisoikeuksien opettamisella voitaisiin estää Venäjän isoituminen, jonka juuret olivat syvällä historiassa. Ainoa keino eristymisen estämiseksi olisi ollut kytkeä Euroopan vanhat ja uudet demokratiat Venäjään joko löysemmin tai kiinteämmin. Joku voisi sanoa, että kyse olisi ollut Euroopan suomettumisesta aiempaa täydellisemmässä muodossa.

Venäjältä kehittyi vuoden 1993 perustuslain mukaisesti presidenttivaltainen ”suvereeni demokratia” ja sosialismin rakenteiden privatisoinnin seurauksena ”kleptokratia”. Parlamentissa, duumassa, valta-asemiin nousivat kansalliskiihkoiset puolueet ja helmikuussa 1993 lailliset toimintaoikeudet saanut kommunistinen puolue. Uudistusmieliset, länteen katsoneet liberaalit ja maltilliset puolueet eivät vakiinnuttaneet asemiaan. Venäjä suuntautui euraasialaisuuteen vääjäämättömästi elokuussa 1998 tapahtuneen taloudellisen romahduksen seurauksena. Vuosikymmenen lopulla Kremlissä vallan olivat ottaneet entiset KGB-miehet ja heidän liittolaisensa, niin sanotut silovikit. Tämä kehitys vaikutti Suomen ja Venäjän suhteisiin.

Kylmän sodan aikana Neuvostoliitolla oli Helsingissä iso suurlähetystö, jonka työntekijöistä jopa 70 prosenttia oli tiedustelupalveluiden, KGB:n tai GRU:n, palveluksessa. Venäjän federaation suurlähetystössä jatkoivat sekä sotilastiedustelu GRU että KGB:n seuraajana ulkomaantiedustelupalvelu SVR lähes aiemmissa vahvuuksissa. Mitään suursii- vouta ei tehty myöskään neuvostokaudella Tehtaankadun peitediplomaattien kanssa solmittujen ystävyysuhteiden katkomiseksi. Suomen poliittinen eliitti ja etenkin ulkoasiainhallinnon virkakunnan ydin olivat tottuneet konsultoimaan Tehtaankadun peitediplomaattien kanssa. Yhdysvalloissa esimerkiksi kansallinen turvallisuuspoliittinen neuvonantaja Henry Kissinger käytti journalistin peitteellä toiminutta KGB:n agenttia epävirallisena yhteytenä Kremliin. Kissinger ei ollut KGB:n entisen kenraalin Oleg Kaluginin mukaan rekrytoinnin kohde vaan ”poliittinen tietolähde”. Ongelmaksi yhteydenpito muodostui, mikäli tietolähteestä tuli aidosti vaikuttaja-agentti tai salaista tietoa välittävä vakoilija. Tässä teoksessa lähtökohtana on oletus, että Venäjän tiedustelupalveluilla oli kyky vaikuttaa Suomen sisä- ja ulkopoliittikkaan 1990-luvulla.

Olisiko jossain länsimaiden Moskovan-edustustossa työskennellyt George Kennanin kaltainen diplomaatti, joka olisi oivaltanut Venäjän kääntyneen viimeistään syksyllä 1999 pois päin Euroopasta ja suosittelut lännen Venäjän-politiikan strategiaksi varovaisuutta taloudellisten ja poliittisten suhteiden kehittämisessä? Ehkä jopa niiden patoamista? Jos oli, häntä ei kuunneltu tai arvostettu. On mahdollista, että

Kennanilla ei ollut seuraajia, koska lännen strategiaksi muodostui varomaton taloudellisten ja poliittisten suhteiden kehittäminen kostonhailuisen Vladimir Putinin johtaman Venäjän kanssa. Venäjän erkaantumisesta lännestä ei saatu pysäytetyksi 1990-luvulla, eikä siitä voi syyttää länttä. Sen sijaan länttä voi syyttää Venäjän liiallisesta ”ymmärtämisestä” ja maan kehityksen vääristä tulkinnoista, joista maksettiin myöhemmin kovaa hintaa.

Tohtori Martti J. Karin vuonna 2022 kirjoittamien tekstien mukaan strateginen kulttuuri kuvaa, miten valtion turvallisuuspoliittinen johdanto kokee maahan kohdistuvat uhat ja miten näihin todellisiin tai koetuihin uhkiin reagoidaan. Strateginen kulttuuri voi muuttua, yleensä hitaasti, mutta ulkoisen shokin seurauksena nopeasti. Kylmän sodan kaudella omaksuttuun strategiseen kulttuuriin liittyi idän uhkan pois-sulkeminen YYA-sopimuksen avulla, vaikka sopimus oli pakotettu järjestely. Puolustusvoimissa uhkakuva tuli YYA-sopimuksesta huolimatta idästä. Mutta ulkopoliittikkaa, ”puolueettomuutta”, harjoitettiin 1980-luvulla ottamalla etukäteen huomioon Neuvostoliiton intressit ja harmonisoimalla turvallisuuspoliittiset ratkaisut näiden intressien mukaisesti.

Vakiintunut strateginen kulttuuri ei kadonnut historiaan Berliinin muurin murruttua 1989, mutta 1990-luvun edetessä siihen alkoi kohdistua muutospaineita. Karin mukaan: ”Neuvostoliiton luhistuminen oli ydinperiaatteiden törmäys, joka avasi mahdollisuuden muuttaa Suomen strategista kulttuuria. Suomi muuttui puolueettomasta YYA-Suomesta puolueelliseksi EU-Suomeksi. EU on osoittautunut poliittiseksi ja taloudelliseksi liitoksi ilman suurta sotilaallista ulottuvuutta.” Myös Karin näkemys on osin toiveajattelua, koska Yhdysvallat piti vielä marraskuussa 1997 Suomea ”puolueettomana maaperänä”, eikä Martti Ahtisaari olisi kelvannut Kosovon sovittelijaksi, jos Suomi olisi ollut Naton jäsen, kuten varaulkoministeri Strobe Talbott totesi haastattelussa 2010. Käsrikö Suomi ulkopoliittisesta itseymmärryksen puutteesta 1990-luvulla? Jos näin oli, sitä voi selittää kahdella syyllä. Ensinnäkin uskomus EU:n strategisesta roolista ei ollut realistinen. Toisekseen pitkä YYA-kausi oli opettanut, että muuttuipa Eurooppa miten tahansa, Suomen tuli pitkän itärajan takia ylläpitää hyviä ja luottamuksellisia

suhteita Venäjän kanssa. Samalla oli häivyttävä se tosiasia, että suhteet olivat aina niin hyvät kuin kussakin tilanteessa oli mahdollista saavuttaa ja että suhteista lopulta määräsi suurempi osapuoli.

Tasavallan presidentin käytössä on periaatteessa koko valtionhallinto, mutta käytännössä lähinnä ulko- ja puolustushallinto sekä josain määrin suojelupoliisi (Supo). Presidentin päivittäisessä työssä hän on kanslian henkilökunnan varassa. Ahtisaaren aloitettua viranhoidon 1.3.1994 hän laajensi kanslian henkilökuntaa ulkoministeriöstä siirretyillä kahdella diplomaatilla, joista olin toinen. Menettelyä arvosteltiin etenkin medioissa, mutta Ahtisaaren seuraajat ovat jatkaneet käytäntöä ja tuplanneet neuvonantajien määrän. Ahtisaaren kaudella keskeiset päätökset tehtiin presidentin ja ulkoministerin viikkotapaamisissa (TP-UMI) ja varsin säännöllisesti kokoontuneessa hallituksen ulko- ja turvallisuuspoliittisessa valiokunnassa (Hutva). Ulkopoliittikan valmistelu oli 1990-luvullakin pitkälle samojen diplomaattien ja taustavaikuttajien käsissä, jotka olivat aloittaneet nousunsa näihin asemiin jo 1970-luvun alussa. Ulkopoliittinen johtojärjestys hajautui EU-jäsenyyden seurauksena vähintään dualistiseksi, kun valtioneuvoston asema vahvistui presidentin aseman kustannuksella.

Vakavan hallinnollisen ongelman ratkaisemiseksi ”Ahtisaaren kabinetti” oli monessa suhteessa epäonnistunut ratkaisu, jota tämä kirja pyrkii valottamaan. Minut siirrettiin ulkoasiainneuvoksen virassa tasavallan presidentin kansliaan hoitamaan ulko- ja turvallisuuspoliittisia tehtäviä. Työnkuva ei kuitenkaan vastannut alkuperäistä odotusta, joka olisi mahdollistanut keskittymisen turvallisuuspolitiikan ydinkysymyksiin ja niihin liittyviin tiedon hankintoihin ja analyysihin. Tämä työnkuva täyttyi vain osittain. Myös virkavastuun osalta oli epäselvyyksiä. Tehtävän olisi tullut muistuttaa lähinnä kansallisen turvallisuuspoliittisen neuvonantajan tai koordinaattorin toimenkuvaa, jollainen puuttuu tätä kirjoitettaessa edelleen Suomesta, vaikka maa on liittynyt Natoon ja vaikka sellainen on useimmissa Nato-maissa. En myöskään huomannut varmistaa urani jatkoa, sillä olin oppinut luottamaan Ahtisaareen. Olimme sopineet siirtoni yhtenä edellytyksenä, että voin neuvonantajakauden jälkeen valita edustuston, jonka päälliköksi haluaisin siirtyä. Tämäkään lupaus ei tietenkään pitänyt.

Venäjän suhteiden hoidossa suojelupoliisilla on ollut oma roolin-
sa. Supon päällikkönä toimi 1990–96 poliittisesti sitoutumaton oikeus-
asioiden asiantuntija ja entinen diplomaatti Eero Kekomäki. Hän pyr-
ki täsmentämään Supon itsenäisyyttä, selvittämään kommunistien
rahoitusta, avaamaan arkistoja ja estämään Venäjän federaation ulko-
maantiedustelun yhteydet KGB:n ja GRU:n entisiin suomalaisiin kon-
takteihin. Hänelle tehtiin selväksi keväällä 1995, ettei hän saisi jatkoa,
kun hänen varhaisin eläkeikänsä alkaisi elokuussa 1996. Kekomäen ei
katsottu ymmärtävän politiikkaa, ja lisäksi hänen katsottiin omaavan
Venäjään liittyviä vainoharhaisia ominaisuuksia. Tässä kirjassa pyri-
tään avaamaan, missä asioissa Venäjän federaation tiedustelu pääsi vai-
kuttamaan Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan 1990-luvulla.

Ahtisaari oli kokenut YK-diplomaatti mutta ei niinkään Suomen
turvallisuuspolitiikan alalla kunnostautunut strategi. Hän oli sukupol-
vensa tyypillinen sosiaalidemokraatti, joka uskoi ”yhteisvastuuseen ja
oikeudenmukaisuuteen” ja siihen, että ”kaikki konfliktit voidaan rat-
kaista rauhanomaisesti”. Ulkomaiset vieraat kysyivät mieluusti hänen
kantojaan paitsi Jugoslavian kriiseistä, YK:sta ja Natosta myös lähes aina
Venäjästä. Emme kuitenkaan jakaneet kansliapäällikkö Jaakko Kalelan
kanssa ”yhteistä tilannekuvaa” Venäjän kehityksestä, eikä Ahtisaari
tuntenut erityisen hyvin Venäjän historiaa, saatikka hyväksynyt suo-
mettumissyytöksiä. Erimielisyydet korostuivat elokuun 1997 jälkeen,
kun Britanniaan 1985 loikanneen KGB:n everstin Oleg Gordijevskin
ja toimittaja Inna Rogachin paljastuskirja *Sokea peili* julkaistiin. Ahti-
saari mukautui SDP:n vahvan virkamieskaartin ja pääministeri Lippo-
sen hallituksen Venäjän-politiikkaa koskeviin linjauksiin, joita perus-
teltiin yhä useammin Venäjän ja EU:n keskinäisriippuvuudella sekä
Suomen roolilla tämän suhteen sillanrakentajana. Samalla unohdettiin,
että Venäjä oli osa Eurooppaa, mutta ei osa länttä.

Suomen ulkopoliitiikka oli kuitenkin alkanut eurooppalaistua EU-
jäsenyyden seurauksena. Naton uudet yhteistyörakenteet sekä Balkanin
kriisit kytkivät Suomen läheisemmin Naton kanssa harjoitettuun yhteis-
työhön. Puolustusvoimia kehitettiin yhteensopivaksi transatlanttisiin
puolustusrakenteisiin. Niiden vaikutuksesta Suomi astui Ruotsin lail-
la Naton pääovesta myös transatlanttiseen sotilaalliseen yhteistyöhön.

Toisaalta Ahtisaari vastusti näkemystä, että armeijan vahvistamista perusteltaisiin uhkakuvilla. Tämä kanta heijasteli sosiaalidemokratien perinteistä näkemystä, jonka mukaan turvallisuuspolitiikkaa tulisi hoitaa painotetusti poliittisilla ratkaisuilla, ei kenraalien opeilla eikä nojautumalla liikaa Yhdysvaltoihin. SDP:n puheenjohtaja sekä vuodesta 1995 pääministeri Paavo Lipponen ja Ahtisaari olivat yhtä mieltä siitä, että kylmän sodan jälkeen armeijaa tuli kehittää YK:n johtamiin kriisinhallinta- ja rauhanturvaoperaatioihin. Sotilaallinen liittoutuminen jätettiin odottamaan EU:n kehittymistä sotilasliitoksi.

Max Stuckin Jyväskylän yliopistossa 2022 tekemässä pro gradu -tutkielmassa määritellään ”refleksiivinen kontrolli” Neuvostoliitossa kehitetyksi ja Venäjän federaation edelleen käyttämäksi, vastustajan päätöksentekoon kohdistuvaksi vaikuttamisen malliksi. Refleksiivistä kontrollia voidaan hyödyntää sekä sotilaallisessa että poliittisessä kontekstissa. Venäjä on aivan viime vuosiin asti käyttänyt metodia osana sodankäynnin ja poliittisen vaikuttamisen operaatioitaan ja pyrkii kehittämään sitä edelleen. Tässä kirjassa pyritään selvittämään, missä määrin kylmän sodan kauden aikana syntynyt refleksiivinen kontrolli vaikutti Venäjän suhteita valmistelevalle byrokraattisessa ja poliittisessä prosessissa. Kirjan tehtävänasettelun takia Suomen EU-suhdetta käsitellään rajoitetusti. EU-edustuston johto ja komissaari Erkki Liikainen pitivät presidenttiin ja kansliaan tiivistä yhteyttä paitsi siksi, että presidentti osallistui EU:n huippukokouksiin, myös siksi, että presidentillä oli perustuslaillinen velvollisuus johtaa ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa.

Prologi

Suomen ulkopoliitiikka sisälsi 1980-luvulla sekä julistuksellista idealismia että viileää realismia, kuten tanskalainen professori Ole Waever kohteliaasti havainnoi. Julistukselliset idealistit johtivat turvallisuuspoliittisia edistysaskeleita suurvaltojen välisestä aseriisunnasta, viileän realismin edustajat puolestaan korostivat *status quota* sekä voimatasapainoa rauhan takaamisessa. Arvioin talvella 1993 tutkielmassani ”*Suomen turvallisuuspolitiikka*” molempien koulukuntien vähätelleen kylmän sodan taustalla vaikuttaneen poliittisen konfliktin merkitystä. Pohdin, miten ennakoiva voimankäyttö voitaisiin jatkossa legitimoida rauhan aikana, sillä paikallisten sotilaallisten konfliktien syttyminen oli lisääntymässä. Arvioin, että ”Sodan kuva on muuttumassa ja sotilaalliset uhat ovat usein diffuuseja, hämäriä.”

Valtiosihteeri Martti Ahtisaari soitti tammikuun alussa 1993 Bonniin ja kysyi neuvoani, kannattaisiko hänen lähteä ehdolle presidentinvaaleihin. ”On hyvä saada uusia tuulia politiikkaan”, vastasin. Annoin ehdokkuutta pohtineelle valtiosihteerille seuraavaksi selvitykseni Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, josta tehtyä lyhennelmää hän luetutti myös kansanedustaja Erkki Tuomiojalla. Myöhemmin julkaistuissa päiväkirjoissaan on Tuomiojalla päivän 15.1.1993 kohdalla merkin-tä, että hän on samaa mieltä hahmottelemastani presidentin roolista, mutta myös hapan huomautus, jonka mukaan tämän kirjoittaja olisi ”tarjoutunut jonkinlaiseksi Maran Kissingeriksi (tai Kalelaksi)”. Vaukuttaa siltä, että ehdokkuuttaan pohtinut Ahtisaari ei ollut valistanut Tuomiojaa, että hän oli soittanut minulle aiemmin Bonniin ja tiedustellut, mitä mieltä olin hänen aikeistansa asettua ehdolle, eikä kyse siten ollut tarjoutumisestani mihinkään rooliin kampanjassa. Ahtisaari kiitti kuitenkin ulkoministeriössä Neuvostoliiton hajoamista koskeneita

esitelmiäni ja kirjaani. Olin käsityksessä, että hän jakoi analyysini siitä, että Suomella oli edessään irtaantuminen tekopyhyydestä Venäjän suhteissa. Olimme tehneet yhteistyötä EU:n etuja ja haittoja arvioineessa työryhmässä syksyllä 1991, johon olin ehdottanut poliittisen osaston toimistopäällikkönä puheenjohtajaksi Ahtisaarta, kun pääministeri Esko Ahon poliittinen neuvonantaja Seppo Härkönen oli pyytänyt minua etsimään tehtävään sopivaa henkilöä.

Tutkielmassani otettiin esille Neuvostoliiton (NL) hajoamisen seurausvaikutukset: ”*Entisen NL:n aluetta luonnehtii epävakaus... Slaavien kylmä sota on todennäköinen.*” Tietenkin Venäjän hyökkäystä Ukrainaan 2014 voitaisiin pitää myös slaavien sisällissotana, ei enää kylmänä sotana, ellei Ukrainan demokratisoituminen olisi muuttanut asetelman laajemmaksi demokratian ja autokratian väliseksi siirtomaasodaksi 2022. Kiinnitin huomiota Venäjän federaation hallituksen 10.12.1992 julkaisemaan suunnitelmaan, jossa uhkaavasti asetettiin tavoitteeksi ”*entisen NL:n alueen uudelleen yhdistäminen*”. Tämä revansistinen tavoite oli siten jo presidentti Boris Jeltsinin strategisena päämääränä, vaikka se saikin riittävästi huomiota vain entisissä NL:n ”siirtomaissa” ja eräissä Yhdysvaltojen tutkimuslaitoksissa.

Presidentti Boris Jeltsin peri entiseltä Neuvostoliitolta suunnattoman määrän ratkaisemattomia ongelmia, joista kohtalokkaimmaksi demokratian kehityksen kannalta muodostui taloudellisten vaikeuksien ohella Tšetšenia. Pieni muslimitasavalta oli julistautunut itsenäiseksi 1991 pidettyjen presidentinvaalien jälkeen, mutta jäi lopulta ilman kansainvälistä tukea. Vuosina 1992–93 tilanne säilyi ratkaisemattomana. Lopulta Jeltsin määräsi sadat panssarivaunut ja miehistönkuljetusajoneuvot tunkeutumaan Tšetšeniaan aamunkoitteessa 11.12.1994. Tšetšenian pääkaupunki Grozny tuhoutui, kapinalliset hajotettiin. Venäjän demokratiakokeilu oli tullut kohtalokkaasti tiensä päähän, vaikka johtavilla länsimailla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin katsoa tapahtumia läpi sormien.

Kylmän sodan jälkeisen epävakauden hallinnan epäonnistumisesta todisti osaltaan meneillään ollut entisen Jugoslavian hajoamissota, ja selitin tutkielmassani, että ”etenkään länsimailla ei ollut kykyä muodostaa yhtenäistä politiikkaa Balkanilla”. Arvioin sodan päättämiseen

Neuvostoliiton hajottua Suomi kääntyi länteen, mutta Venäjä säilytti erityisaseman. Salainen tiedustelulinja elvytettiin. Suomesta tuli Kremlin ääni Euroopan unionissa. 1990-luvulla maamme ulkopolitiikkaa hoidettiin edelleen Venäjän kautta.

Kreml hyväksyi EU:n, mutta torjui jyrkästi Naton, mikä sai aikaan railoja valtiojohtoomme.

Vakoiluarkistot jäivät suljetuiksi, kun KGB:n Felix Karasev kävi nuhtelemassa suojelupoliisin päällikön. Arvio Venäjän kehityksestä vääristyi. Euroopan unionia uhkasi suomettuminen. Pääministeri Paavo Lipponen muokkasi Pohjoisesta ulottuvuudesta Kremlin geopoliittisen aseensa ja raivasi tietä Nord Stream -kaasuputkille.

Presidentti Martti Ahtisaari halusi lopettaa erityissuhteen Venäjään 1994, mutta uudet lähteet todistavat, kuinka salattu tiedustelulinja palautti hänet maan pinnalle.

Paljon puhuttu suomalainen Venäjä-osaaminen paljastuu kirjassa lähinnä Venäjän myötäilyksi.

Valtiotieteiden tohtori **Alpo Rusi** (s. 1949) on kansainvälisesti arvostettu diplomaatti ja ulkopolitiikan asiantuntija. Teos on jatkumoa suosituille kirjalle Kremlin kortti.

KL 32.5
ISBN 978-952-382-712-7

DOCENDO